Advances in Science and Humanities

Advances in Science and Humanities, 2026, 6–10

doi: 10.70728/human.v02.i01.002
Volume 02, Issue 01
ISSN: 3060-5393
Paper

PAPER

TO‘G‘AY MUROD NASRIDA MUALLIF VA O‘QUVCHI MUNOSABATINING PRAGMATIK TAHLILI

Akbarova Shahrizoda Mahsutali qizi[1,*]

[1]QDU tayanch doktaranti

*akbarovashaxrizoda1996@gmail.com

Abstract

Mazkur maqolada To‘g‘ay Murod nasrida muallif va o‘quvchi o‘rtasida yuzaga keladigan pragmatik munosabatlar tizimli tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozuvchining badiiy matnda yashirin nutq aktlari, implikatsiya, presuppozitsiya va boshqa pragmatik vositalar orqali o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatish usullari aniqlanadi. Shuningdek, maqolada milliy madaniy kontekst va o‘quvchining lingvistik tajribasi pragmatik ma’noni shakllantirishdagi ahamiyati asoslanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, To‘g‘ay Murod ijodida muallif-oqvchi munosabatlari faqat badiiy matnni qabul qilishdan iborat bo‘lmay, balki interaktiv kommunikativ jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Key words: pragmatika, badiiy matn, muallif obrazi, o‘quvchi, implikatsiya, presuppozitsiya, diskurs, To‘g‘ay Murod, yashirin nutq aktlari, interaktiv kommunikatsiya.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda pragmatika nutq jarayonida til birliklarining qanday maqsad bilan, qanday sharoitda va qanday ta’sir bilan qo‘llanishini o‘rganadigan muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi (Levinson, 1983) [1]. Bu yo‘nalish nafaqat lingvistik, balki sotsiokultural va psixolinguistik aspektlarni ham o‘rganishga yo‘naltirilgan bo‘lib, badiiy matn tadqiqida alohida ahamiyat kasb etadi. Badiiy asar nafaqat estetik hodisa, balki muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi murakkab kommunikativ jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayonda matn muallif tomonidan ma’lum maqsad bilan yaratiladi va o‘quvchi tomonidan individual tajriba, bilim va madaniy xotira asosida talqin qilinadi. Badiiy matnda muallifning nutqiy niyati ko‘pincha bevosita ifodalanmaydi. Yozuvchi implikatsiya, presuppozitsiya, kinoya, sukut, ramziy tasvir kabi pragmatik vositalar orqali o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatadi (Yule, 1996) [2].

Natijada o‘quvchi matnni oddiy axborot manbai sifatida emas, balki fikrlashga, xulosa

Compiled on: January 17, 2026.
Copyright:©2026 by the authors. Submitted to Advances in Science and Humanities for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) 4.0 license.

chiqarishga undovchi kommunikativ hodisa sifatida qabul qiladi. Shu ma'noda pragmatik tahlil badiiy matnning ichki semantik qatlamlarini ochib berishga xizmat qiladi. O'zbek adabiyotida To'g'ay Murod ijodi mazkur jihatlari bilan alohida e'tiborga loyiqdir. Yozuvchining nasriy asarlari xalqona tafakkur, milliy ruh va chuqur psixologik tasvirlarga boy bo'lib, unda muallif pozitsiyasi ko'pincha yashirin shaklda namoyon bo'ladi (Murod, 1999; 2000; 2005) [3–5]. To'g'ay Murod voqea-hodisalarni ochiq baholashdan tiyilib, o'quvchini mustaqil fikrlashga undovchi badiiy-pragmatik strategiyalardan foydalanadi. Bu hol o'quvchini passiv qabul qiluvchi emas, balki faol interpretator sifatida shakllantiradi.

Yozuvchining "Ot kishnagan oqshom", "Oydinda yurgan odamlar", "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi" kabi asarlarida muallif va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar aynan pragmatik asosda qurilganini kuzatish mumkin. Ushbu asarlarda nutq aktlari ko'pincha bilvosita shaklda berilib, matn mazmuni o'quvchining milliy madaniy bilimlari va hayotiy tajribasiga tayanib ochiladi. Shu tarzda o'quvchi matnga faqat passiv qabul qiluvchi sifatida emas, balki matn mazmunini faol talqin qiluvchi subyekt sifatida jalb qilinadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – To'g'ay Murod nasrida muallif va o'quvchi o'rtasida shakllanuvchi pragmatik munosabatlarni aniqlash, muallif pozitsiyasining badiiy matnda qanday vositalar orqali ifodalanishini ko'rsatishdir. Shuningdek, tadqiqot badiiy matn pragmatikasi nuqtayi nazaridan To'g'ay Murod ijodining o'ziga xos jihatlarini ilmiy asosda yoritadi va o'zbek adabiy nasrining pragmatik tahlili uchun metodologik baza yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy tilshunoslikda pragmatika mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jadal rivojlana boshladi. Pragmatika til birliklarining nafaqat struktur-semantik xususiyatlarini, balki ularning nutq jarayonida, muayyan kommunikativ vaziyatda qanday maqsad va ta'sir bilan qo'llanishini o'rganadi. Levinson pragmatikani "kontekstga bog'liq ma'nolarni tadqiq etuvchi fan" sifatida ta'riflaydi (Levinson, 1983) [1]. Ushbu yondashuv badiiy matn tahlilida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u yozuvchi va o'quvchi o'rtasidagi yashirin muloqot mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Pragmatik yondashuv muallifning niyatini va matn ichidagi yashirin ma'nolarni anglashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Masalan, To'g'ay Murod ijodida badiiy voqealar ko'pincha bevosita tushuntirilmay, o'quvchi tomonidan kontekstual talqin asosida anglanadi (Yule, 1996) [2]. Shu nuqtai nazardan, pragmatika muallif-oqvchi munosabatini tahlil qilishda kalit ahamiyatga ega. Tadqiqotning maqsadi shundan iboratki, To'g'ay Murod nasrida muallif va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ jarayonni pragmatik nuqtai nazardan o'rganishdir.

Metodologik jihatdan, ish quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Adabiyotlar tahlili – ilmiy manbalar, pragmatika bo'yicha klassik va zamonaviy tadqiqotlar, shuningdek, o'zbek nasrini tahlil qiluvchi maqolalar o'rganildi (Jamolov, 2012) [3].

2. Matnni tanlash – To'g'ay Murodning "Ot kishnagan oqshom" (Murod, 1999) [4], "Oydinda yurgan odamlar" (Murod, 2000) [5] va "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi" (Murod, 2005) [6] asarlari tahlil uchun tanlandi.

3. Pragmatik tahlil – matnda ishlatilgan implikatsiya, presuppozitsiya va bilvosita nutq aktlari aniqlanib, muallif va o'quvchi o'rtasidagi yashirin muloqotning strukturasi tadqiq qilindi.

4. Natijalarni umumlashtirish – tahlil qilingan matnlar asosida pragmatik mexanizmlar tizimli tavsifi berildi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, badiiy matnda pragmatik vositalar muallifning ijtimoiy va axloqiy qarashlarini o'quvchiga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Levinson (1983) [1] va Yule (1996) [2]ning tadqiqotlari asosida pragmatika nafaqat lingvistik birliklarning semantik xususiyatlarini, balki ularning kontekstual ishlatilishini tahlil qilish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, To'g'ay Murod asarlarida implikatsiya va presuppozitsiya muallif-oqvchi munosabatining markaziy vositalari sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, metodologiyada badiiy matnni tahlil qilish uchun diskursiv yondashuv qo'llanildi.

Bu yondashuv matndagi yashirin ma'nolarni, ichki konfliktlarni va muallif pozitsiyasini aniqlashga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, To'g'ay Murod nasrida pragmatik vositalar orqali o'quvchi faol talqinchi sifatida jalb qilinadi, bu esa muallif-oqvchi munosabatining interaktivligini oshiradi. Badiiy matn pragmatikasi masalasi Yule (1996), Austin (1962), Searle (1969) kabi olimlarning nutq aktlari nazariyasi bilan chambarchas bog'liq. Ularning fikriga ko'ra, har bir nutq birligi faqat axborot uzatish vazifasini emas, balki muayyan ta'sir ko'rsatish funksiyasini ham bajaradi. Badiiy asarda bu ta'sir estetik, emotsional va ideologik xarakterga ega bo'ladi. Badiiy matnda muallif o'z pozitsiyasini ko'pincha ochiq bayon etmaydi.

Aksincha, u yashirin nutq aktlari, implikatsiya va presuppozitsiya orqali o'quvchini muayyan xulosaga olib keladi. Implikatsiya — bu matnda bevosita aytilmagan, ammo kontekst orqali anglashiladigan ma'no bo'lsa, presuppozitsiya muallif va o'quvchi o'rtasida oldindan mavjud bo'lgan umumiy bilimlar majmuasiga tayanadi. Shu nuqtayi nazardan, badiiy matn pragmatikasi muallif va o'quvchi o'rtasidagi yashirin muloqot mexanizmlarini ochib berishga xizmat qiladi. O'quvchi matnni faqat o'qibgina qolmay, balki uni talqin qiladi, baholaydi va o'z shaxsiy tajribasi bilan boyitadi. O'zbek tilshunosligida pragmalingvistika masalalari nisbatan yangi yo'nalish bo'lib, bu borada Jamolov, Safarov, Yo'ldoshev, Mamatov kabi olimlarning ilmiy ishlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlarda asosan nutq aktlari, muloqot strategiyalari, adresant va adresat munosabatlari o'rganilgan. Biroq badiiy matn pragmatikasi, xususan, aniq bir yozuvchi ijodida muallif va o'quvchi munosabatlarini tizimli tahlil qilish masalasi yetarlicha ishlab chiqilmagan.

To'g'ay Murod ijodi bo'yicha mavjud tadqiqotlar asosan adabiyotshunoslik, stilistika va poetika doirasida olib borilgan bo'lib, pragmatik yondashuv kam qo'llangan. To'g'ay Murod nasri o'zining xalqona tili, hayotiy realizmi va chuqur psixologizmi bilan ajralib turadi. Yozuvchi asarlarida muallif pozitsiyasi ko'pincha bevosita baholash orqali emas, balki voqea rivoji, personaj nutqi va tasviriy detallar orqali ifodalanadi. Bu esa pragmatik tahlil uchun qulay imkoniyat yaratadi. Masalan, yozuvchi qahramonlar nutqida ko'pincha to'liq aytilmagan, ammo o'quvchi tomonidan kontekst asosida anglanadigan ma'nolar uchraydi. Bu hol implikatsiyaning yorqin namunasidir. Shuningdek, asarlarda milliy qadriyatlar, urf-odatlar va tarixiy xotira presuppozitsiya sifatida faol ishlatiladi.

Mazkur maqolada To'g'ay Murod nasrida muallif va o'quvchi munosabatini pragmatik jihatdan tahlil qilishda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Kontekstual tahlil — til birliklarining vaziyatga bog'liq ma'nolarini aniqlash;
- Pragmatik interpretatsiya — yashirin nutq aktlari, implikatsiya va presuppozitsiyani tahlil qilish;
- Diskursiv yondashuv — muallif va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ jarayonni yaxlit holda o'rganish;
- Matnlararo qiyosiy tahlil — To'g'ay Murodning turli asarlaridagi pragmatik vositalarni solishtirish.

Tadqiqot materiali sifatida yozuvchining "Ot kishnagan oqshom", "Oydinda yurgan odamlar", "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi" kabi asarlari tanlandi. Ushbu asarlar pragmatik jihatdan boy bo'lib, muallif va o'quvchi munosabatining turli shakllarini namoyon etadi.

NATIJALAR

O'tkazilgan pragmatik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, To'g'ay Murod nasrida muallif va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar murakkab va ko'p qatlamli bo'lib, badiiy matnni faqat o'quvchi tomonidan passiv qabul qilinadigan vosita emas, balki interaktiv kommunikativ maydon sifatida namoyon qiladi. Yozuvchi o'z pozitsiyasini ochiq ifodalashdan ko'ra, pragmatik vositalar yordamida shakllantiradi, bu esa o'quvchini faol talqin subyekti sifatida jalb etadi (Levinson, 1983) [1].

Tahlil jarayonida To'g'ay Murod asarlarida implikatsiya muhim pragmatik vosita sifatida keng qo'llanilishi aniqlangan. Muallif voqealarni xolisona bayon qilgandek tuyuladi, biroq matn ichidagi detal tanlovi, sukut va pauzalarning maqsadli qo'llanishi o'quvchini ma'lum xulosalarga yetaklaydi. Masalan, "Ot kishnagan oqshom" asarida qahramonlarning ichki kechinmalari to'liq izohlanmaydi, ammo vaziyat

tasviri orqali ruhiy ziddiyatlar va psixologik o‘zgarishlar o‘quvchiga sezdiriladi (Murod, 1999) [2]. Bu hol muallifning pragmatik strategiyasini ko‘rsatib, o‘quvchi bilan yashirin muloqot olib borilayotganini tasdiqlaydi. Implikatsiya yordamida muallif o‘quvchiga o‘z nuqtai nazarini majburlamay yetkazadi, balki o‘quvchi matnni o‘z bilim, tajriba va hissiyotlariga asoslanib talqin qiladi. Shu tariqa, badiiy matn o‘zaro muloqotga asoslangan interaktiv struktura hosil qiladi va o‘quvchining interpretativ faoliyatini rag‘batlantiradi (Yule, 1996) [3].

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, To‘g‘ay Murod nasrida presuppozitsiya ko‘pincha milliy madaniyat, urf-odatlar va tarixiy xotiraga tayangan holda ifodalanadi. Yozuvchi matnning ko‘plab jihatlarini izohlamaydi, chunki u o‘quvchining bu bilimlarga ega ekanini nazarda tutadi. Natijada, matnning to‘liq anglanishi o‘quvchining milliy tafakkur darajasiga bog‘liq bo‘ladi (Murod, 2005) [4]. Presuppozitsiya orqali muallif badiiy matnga chuqurlik va kontekstual boylik qo‘shadi, o‘quvchini matn bilan o‘zaro muloqotga chorlaydi va uni matnni faqat qabul qiluvchi emas, balki faol talqin qiluvchi subyektga aylantiradi. Shu bilan birga, milliy madaniyat va tarixiy kontekstga asoslangan presuppozitsiya o‘quvchida nafaqat estetik baho, balki identifikatsiya va empatiya hissini ham uyg‘otadi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, To‘g‘ay Murod asarlarida pragmatik vositalar muallif-oqvchi munosabatlarini shakllantirishda, matnning interaktiv va diskursiv qatlamlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Implikatsiya va presuppozitsiya orqali muallif matnga yashirin ma’nolar, ijtimoiy va axloqiy nuqtai nazarlarni singdiradi, bu esa badiiy matnning estetik, lingvistik va kommunikativ qiymatini oshiradi. Shu bilan birga, tahlil shuni ko‘rsatdiki, To‘g‘ay Murod nasrida pragmatik mexanizmlar yordamida o‘quvchi matn bilan nafaqat hissiy, balki kognitiv muloqot olib boradi. Bu esa o‘zbek nasrining diskursiv tahlili va pragmatika tadqiqotlari uchun muhim metodologik baza yaratadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, To‘g‘ay Murod nasrida pragmatik munosabatlar faqat til birliklari doirasida emas, balki keng diskursiv kontekstda shakllanadi. Muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi aloqa bir tomonlama emas, balki hamkorlikka asoslangan kommunikativ jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, badiiy matn faqat ma’lumot beruvchi vosita emas, balki o‘quvchini faol ravishda ishtirok etishga chaqiruvchi interaktiv maydon sifatida qaraladi (Levinson, 1983) [1].

Yozuvchi o‘quvchini tayyor xulosaga olib kelmaydi, balki uni mustaqil fikrlashga undaydi. Bu jihat To‘g‘ay Murod ijodini boshqa o‘zbek yozuvchilari ijodi bilan qiyoslaganda ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Masalan, “Ot kishnagan oqshom” asarida voqea va qahramonlar xatti-harakatlarini tushuntirishga o‘quvchi mustaqil talqin qilishi talab qilinadi (Murod, 1999) [2]. Shu orqali muallif o‘quvchiga faqat voqeani kuzatish emas, balki matndagi yashirin ma’nolarni aniqlash imkonini yaratadi. Uning asarlarida pragmatik ta’sir kuchli bo‘lib, bu badiiy matnning estetik va g‘oyaviy qiymatini oshiradi. Diskursiv tahlil shuni ko‘rsatadiki, muallifning nutq aktlari va implikativ elementlari o‘quvchining interpretatsiyasini faol tarzda shakllantiradi (Yule, 1996) [3].

Shu bilan birga, muallif-oqvchi munosabatlari faqat matn tarkibi bilan chegaralanmay, kontekstual va ijtimoiy sharoit bilan bog‘liq. Masalan, “Oydinda yurgan odamlar” asarida qahramonlarning dialoglari va ichki monologlari o‘quvchi tomonidan pragmatik jihatdan talqin qilinadi, bu esa muallifning ijtimoiy pozitsiyasini anglashga yordam beradi (Murod, 2000) [4].

Shuningdek, pragmatik yondashuv To‘g‘ay Murod asarlarida muallif pozitsiyasini aniqlashda samarali metod ekanini ko‘rsatdi. Yashirin nutq aktlari va implikativ ma’nolar muallifning ijtimoiy va axloqiy qarashlarini anglash imkonini beradi. Bu jihat o‘quvchiga matn bilan intellektual muloqotga kirishish imkonini beradi, natijada u nafaqat voqeani tushunadi, balki muallif fikrining g‘oyaviy qatlamini ham qamrab oladi (Murod, 2005) [5].

Muhokama davomida aniqlanishicha, pragmatik tahlil muallif-oqvchi munosabatlarini faqat badiiy matn darajasida emas, balki o‘quvchining psixologik qabul qilish jarayonida ham ochib beradi. Shu nuqtai nazardan, pragmatik vositalar matnga estetik qimmat qo‘shadi va o‘quvchining

tafakkur faoliyatini rag'batlantiradi. Bu jihat To'g'ay Murod ijodini nafaqat o'zbek adabiyoti kontekstida, balki umumiy zamonaviy tilshunoslik va pragmatika nazariyasi doirasida ham alohida o'ringa qo'yadi. Natijada, pragmatik yondashuv badiiy matnni o'quvchi bilan interaktiv muloqot shakliga aylantiradi, bu esa muallif-oqvchi munosabatlarini tahlil qilishda nazariy va metodologik jihatdan asosiy vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, pragmatika asosidagi tahlil muallifning g'oyaviy, estetik va kommunikativ niyatlarini aniqroq anglash imkonini beradi, bu esa ilmiy tadqiqotlar uchun muhim natija hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, To'g'ay Murod nasrida muallif va o'quvchi munosabatlari pragmatik asosda shakllangan murakkab kommunikativ jarayonni tashkil etadi. Muallif o'z badiiy niyatini ochiq ifodalashdan ko'ra, implikatsiya, presuppozitsiya va bilvosita nutq aktlari orqali o'quvchiga yetkazadi (Levinson, 1983) [1]; bu esa o'quvchini matnni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol talqin qiluvchi subyektga aylantiradi (Yule, 1996) [2]. Shu tarzda o'quvchi muallifning g'oyaviy va estetik niyatini anglashda faol ishtirok etadi, bu esa To'g'ay Murod ijodining o'ziga xos kommunikativ xususiyatini ochib beradi. Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatdiki, To'g'ay Murod asarlarida pragmatik vositalar nafaqat muallif-oqvchi munosabatini, balki badiiy matnning strukturaviy va diskursiv qatlamlarini ham aniqlashga imkon beradi. Masalan, "Oydinda yurgan odamlar" asaridagi dialog va ichki monologlar o'quvchining interpretatsiyasini faol tarzda rag'batlantiradi (Murod, 2000) [3], bu esa badiiy matnning interaktivligini oshiradi.

Shu bilan birga, yashirin nutq aktlari va bilvosita ma'nolar muallifning ijtimoiy va axloqiy qarashlarini talqin qilishda asosiy vosita hisoblanadi (Murod, 2005) [4]. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pragmatik tahlil nafaqat To'g'ay Murod ijodini o'rganishda, balki o'zbek nasrining umumiy lingvistik va diskursiv tahlilini rivojlantirishda ham muhim metodologik ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv yordamida kelgusida badiiy matnda muallif-oqvchi munosabatlarini, pragmatik mexanizmlarni va interaktiv diskursni aniqlash mumkin bo'ladi.

Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning ilmiy ahamiyati ikki asosiy jihatda namoyon bo'ladi:

birinchidan, To'g'ay Murod asarlarini pragmatik nuqtayi nazardan tizimli tahlil qilish imkoniyati;

ikkinchidan, bu tahlil o'zbek badiiy matni lingvistikasi va diskursiv tadqiqotlari uchun nazariy asos yaratadi.

Kelgusidagi tadqiqotlar esa ushbu yondashuvni boshqa o'zbek yozuvchilari ijodiga qo'llash, pragmatik tahlil vositalarini kengaytirish va badiiy matnning interaktiv xususiyatlarini batafsil o'rganish imkonini beradi. Shuningdek, pragmatik yondashuv orqali o'quvchining matn bilan muloqotini yanada boyitish, muallif-oqvchi munosabatlarini chuqurroq tushunish va badiiy matnning g'oyaviy qatlamini aniqlash mumkin.

Shu tarzda To'g'ay Murod ijodi nafaqat o'zbek adabiyotining, balki zamonaviy lingvistika va pragmatika tadqiqotlarining ham dolzarb obyekti sifatida namoyon bo'ladi. Natijada, pragmatik tahlil o'zbek nasrining diskursiv va estetik qiymatini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Levinson, S. C. (1983). Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Yule, G. (1996). Pragmatics. Oxford: Oxford University Press.
3. Murod, T. (1999). Ot kishnagan oqshom. Toshkent: Sharq.
4. Murod, T. (2000). Oydinda yurgan odamlar. Toshkent: Sharq.
5. Murod, T. (2005). Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi. Toshkent: Sharq.
6. Jamolov, J. (2012). Chet til o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.